

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Stanisław Stęпка

<https://orcid.org/0000-0001-8118-8460>

Akademia Finansów i Biznesu Vistula

Ludowcy Europy Środkowo-Wschodniej wobec sowietyzacji

Zarys treści: Niniejszy artykuł omawia edycję dokumentów i materiałów dotyczących działalności politycznego ruchu ludowego na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej w okresie, gdy po II wojnie światowej narastał proces sowietyzacji tej części kontynentu. Oglądowi poddane zostało szerokie spektrum aktywności antykomunistycznej chłopskich przywódców. Autor poprzez omówienie najistotniejszych elementów tego zbioru zamierzał przybliżyć ich zawartość, aby ułatwić korzystanie z prezentowanych źródeł eksplorujących je badaczom.

Outline of content: The article discusses the editing of documents and materials concerning the political activity of the peasant movement in the Central and Eastern European area during the period after the Second World War when the process of Sovietisation of this part of the continent accelerated. The author reviews the broad spectrum of anti-communist activity of peasant leaders. By discussing the most relevant elements of this range, the author sheds light on their content to facilitate the use of the presented sources by researchers exploring them.

Słowa kluczowe: Europa Środkowo-Wschodnia, sowietyzacja, ludowcy, liderzy, kolektywizacja, dokumenty

Keywords: Central and Eastern Europe, Sovietisation, peasantry, leaders, collectivisation, documents

Licząca ponad trzysta stron edycja dokumentów została przygotowana staraniem Romualda Turkowskiego¹, wieloletniego pracownika naukowego Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze

¹ *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2020, ss. 360.

obejmują historię społeczno-polityczną Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów wsi, emigracji politycznej i spraw regionalnych.

Nie jest dziełem przypadku, że recenzowaną publikację przygotował poważany współczesny badacz polskiego i środkowoeuropejskiego ruchu ludowego. Jest ona logiczną konsekwencją wielu lat pracy badawczej, która torowała drogę do wspomnianego zbioru dokumentów. Dają temu świadectwo monografie² i artykuły³, poświęcone partiom agrarnym i problematyce wiejskiej tej części Europy.

- ² R. Turkowski, *Agraryści czechosłowaccy w latach 1899–1935*, cz. 1: *Od narodzin w czasach Cesarstwa Austro-Węgierskiego do rozkwitu w okresie I Republiki*, Warszawa 2012; *idem*, *Agraryści czechosłowaccy w latach 1935–1938–1989*, cz. 2: *Od schyłku działalności w I Republice do emigracyjnej egzystencji na Zachodzie*, Warszawa 2013; *idem*, *Kolektywizacja wsi wschodnioeuropejskiej widziana z polskiej perspektywy 1948–1960. Studium z zakresu historii społeczno-politycznej*, Warszawa 2020.
- ³ *Idem*, *Narodziny i rozwój czeskiego i słowackiego ruchu ludowego (zarys problematyki)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2004), nr 33, s. 31–76; *idem*, *O budzeniu do aktywności narodowej i politycznej chłopów słowackich (przełom XIX i XX wieku)*, w: *Historia i polityka. Studia i rozprawy dedykowane Profesorowi Adamowi Koseskiemu*, Pułtusk 2004, s. 289–299; *idem*, *Dorobek współczesnej historiografii chorwackiej i słoweńskiej na temat politycznego ruchu ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2006), nr 34, s. 267–281; *idem*, *Czechosłowackie partie chłopskie w „złoty latach” I Republiki (1922–1926)*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2007), nr 23, s. 11–34; *idem*, *Agraryści czeszy (1899–1938)*, w: *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 1: *Narodziny i rozwój*, red. J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, R. Turkowski, Pułtusk–Warszawa 2006, s. 153–172; R. Turkowski, *Czechosłowacka reforma rolna w latach 1919–1938*, w: „*Tantum historiae*”. *Księga ofiarowana Mieczysławowi Tantemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Żurek, Bielsko-Biała 2008, s. 152–165; R. Turkowski, *Agraryści czechosłowaccy w okresie prezesury Antonina Švehli (1909–1933)*, w: *Przeszłość i teraźniejszość. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Koseskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Pułtusk 2009, s. 233–257; *idem*, *Czeskie i słowackie partie emigracyjne po 1945 roku*, w: *Chłopskie partie polityczne z Europy Środkowo-Wschodniej na emigracji 1945–1989*, red. A. Indraszczyk, Warszawa 2009, s. 43–65; R. Turkowski, *Działalność organizacyjno-polityczna Republikańskiej Partii Ludu Wiejskiego i Małorolnego u schyłku istnienia I Republiki Czechosłowackiej (1933–1938)*, w: *Dla dobra rządu chłopskich dusz... Wiciarz – ludowiec – nauczyciel – uczony. Księga poświęcona pamięci Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, Warszawa–Kielce–Pułtusk 2010, s. 421–452; R. Turkowski, *Hlinkowej Słowackiej Partii Ludowej spełniona wizja autonomii Słowacji w pomonachijskiej Czecho-Słowacji*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2011), nr 27, s. 81–106; *idem*, *Agraryści czechosłowaccy wobec działalności ludowców w Polsce w latach 1926–1939*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2012), nr 28, s. 57–76; *idem*, *Słowacka Partia Ludowa ks. Andreja Hlinki u zarania niepodległości Czechosłowacji (1918–1922)*, w: *Wies i ruch ludowy w Polsce i Europie*, t. 1: *W kregu historii i tradycji*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa 2012, s. 235–243; R. Turkowski, *Republikańska Partia Ludu Wiejskiego i Małorolnego wobec upadku I Republiki Czechosłowackiej w 1938 roku*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2013), nr 36, s. 159–179; *idem*, *Agraryści czechosłowaccy i ludowcy polscy wobec następstw Konferencji Monachijskiej z września 1938 r. dla Europy Środkowo-Wschodniej*, w: *Druga wojna światowa. Wybrane zagadnienia konfliktu międzynarodowego*, red. W. Kozyra, I. Lasek-Surowiec, A.M. Zaręba, Chełm 2015, s. 83–102; R. Turkowski, *Walka dr. Radiča, przywódcy Chorwackiej Partii Chłopskiej o bezpieczeństwo i demokratyczno-ludowy kształt Królestwa Serbii-Chorwacji i Słowenii (1921–1928)*, „Myśl Ludowa” (2015), nr 7, s. 169–195; *idem*, *Działalność Chorwackiej Partii Chłopskiej pod przywództwem dr. Vladko*

Recenzowana publikacja składa się z przedmowy, wstępu, dokumentów i materiałów, indeksu osobowego, indeksu miejscowości oraz aneksu. Należy zaznaczyć, że publikacja powstała w ramach prac naukowo-badawczych Instytutu Ruchu Ludowego działającego w Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. W przedmowie pióra znanego badacza tej problematyki, Janusza Gmitruka, zarysowane zostało tło ideowe prezentowanych w głównym trzonie pracy dokumentów. Podkreśla on m.in., że „Polityczny ruch ludowy, kierujący się katolicką nauką społeczną Kościoła Rzymskokatolickiego, demokratyczną ideologią agraryzmu, stosując demokratyczne reguły wyborcze walczył o sprawiedliwy, braterski, demokratyczny ład w swych państwach. Ruch ten odrzucał przemoc, terror, prześladowania innych. Niestety uległ on brutalnej przemocy czerwonego terroru niesionego na bagnietach sowieckiej armii i jej wodza Józefa Wissarionowicza Stalina”⁴.

Autor opracowania w obszernym artykule wstępnym⁵ charakteryzuje sytuację społeczno-polityczną w poszczególnych krajach tej części Europy. Wskazuje na stosowaną przez komunistów taktykę wobec opozycyjnego nurtu ludowego. Materiał ten nie tylko stanowi tło rozgrywających się zdarzeń i walki politycznej, ale ułatwia poruszanie się badaczom po opracowanym materiale źródłowym.

Jak wynika z danych przekazanych przez autora przedmowy, Turkowski zebrał i opracował dokumenty przechowywane w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Szczególnemu oglądowi poddał materiały wytworzone przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych RP, które w ramach tzw. Akcji Kontynentalnej rozpoznawało proces sowietyzacji państw w Europie Środkowo-Wschodniej. Kolejną placówką, która dostarczyła interesującego materiału źródłowego, było Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie. Przeprowadzona kwerenda zaowocowała obszernym tworzonym badawczym w postaci raportów dyplomatów polskich różnego szczebla, rezydujących w krajach demokracji ludowej. Istotnym uzupełnieniem okazały się dokumenty pozyskane z Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Materiał do przygotowanej publikacji Turkowski zdobywał także dzięki badaniom prowadzonym w bibliotekach krajowych i zagranicznych. W wyniku tej aktywności w recenzowanym zbiorze

Mačka z polskiej perspektywy (1928–1939), w: *Historia i tradycja ruchu ludowego*, t. 1: *Ideologia, polityka i jej kreatorzy*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa–Kielce 2016, s. 199–245; R. Turkowski, *Obraz wsi czeskiej w świetle „Świata Słowiańskiego” – periodyku słowianofilów polskich sprzed I wojny światowej*, w: *Panslawizm wczoraj, dziś i jutro*, red. Z. Chyra-Rolicz, T. Rokosz, Siedlce 2016, s. 231–248; R. Turkowski, *Agrariusze chorwaccy w walce o niepodległość oraz demokratyczno-ludowy i federacyjny kształt Królestwa Serbii, Chorwacji i Słowenii (1904–1922)*, „Zeszyty Wiejskie” 22 (2016), s. 543–561; *idem*, *Południowosłowiański ruch ludowy u zarania istnienia Królestwa Serbii, Chorwacji i Słowenii*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2018), nr 37, s. 187–204.

⁴ J. Gmitruk, *Przedmowa*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 23.

⁵ R. Turkowski, *Ludowcy wschodnioeuropejscy na tle przemian społeczno-politycznych w ich krajach w latach 1945–1948*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 25–49.

znalazły się materiały publikowane w emigracyjnej prasie ludowej⁶, zbiorach dokumentów⁷, publikacjach o charakterze memuarystycznym⁸ czy monograficznym⁹.

Poddając oglądowi recenzowany zbiór dokumentów i materiałów, należy zaznaczyć, iż zasadnicza część pracy składa się z pięciu działów i dwóch aneksów. Tak wyodrębnionym częściom nadano odpowiednie tytuły: „Bułgaria”, „Czechosłowacja”, „Rumunia”, „Węgry” i „Wschodnio-Europejscy politycy ludowi na emigracji w walce z systemem komunistycznym”, aneks I: „Działalność komunistyczna ruchu chłopskiego w Niemczech Wschodnich” oraz aneks II: „Pogrzeb dra Vladko Mačka, przywódcy chłopów chorwackich na emigracji”. W całej pracy zamieszczono łącznie 79 dokumentów i materiałów. Najliczniej prezentowany jest w publikacji bułgarski i węgierski ruch ludowy. Autor zamieścił dla każdego z tych państw po 18 materiałów źródłowych. Kolejne pozycje zajmują: „Czechosłowacja” z 15 dokumentami oraz działy „Rumunia” i „Wschodnio-Europejscy politycy ludowi na emigracji w walce z systemem komunistycznym”, które zawierają po 12 dokumentów. Na każdy z wymienionych aneksów przypadają po dwa materiały źródłowe. Zgodnie z przyjętymi zasadami publikację zamykają i dopełniają indeks osobowy i indeks miejscowości oraz aneks zdjęciowy.

W efekcie przeprowadzonych kwerend archiwalnych i bibliotecznych autor opracowania zgromadził zróżnicowany materiał źródłowy. Mamy tu do czynienia przede wszystkim ze źródłami pisemnymi – zarówno aktowymi, jak i opisowymi. Zaprezentowane zostały m.in.: apele, deklaracje, memoranda, raporty przedstawicielstw dyplomatycznych, listy, wspomnienia polityków (fragmenty), wywiady prasowe i radiowe, programy partii politycznych oraz instytucji politycznych, stenogramy z rozmów, oświadczenia, odezwy, komunikaty i przemówienia polityków. Dla właściwego spożytkowania tak bogatego materiału źródłowego ustalono miejsce i czas powstania źródeł oraz uwarunkowania społeczno-polityczne i okoliczności towarzyszące ich powstawaniu. W tym celu wykorzystano warsztat naukowy stosowany w przygotowaniu materiałów źródłowych do wydania. Każdy dokument został opatrzony nagłówkiem. Na końcu zamieszczono jego źródło pochodzenia. Istotnymi elementami nagłówków są data (w kolejności: rok, miesiąc, dzień), miejsce powstania, krótka informacja o charakterze dokumentu oraz

⁶ „Jutro Polski. Dwutygodnik” – organ Polskiego Stronnictwa Ludowego, wydawany w Londynie; „Orka. Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego i Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce” – miesięcznik wydawany w Chicago.

⁷ *Zbiór materiałów politycznych*, nr 3, Waszyngton 1960; *Polskie Stronnictwo Ludowe. Zbiór materiałów politycznych*, nr 4, Waszyngton 1962.

⁸ S. Mikołajczyk, *The Rape of Poland. Pattern of Soviet Aggression*, New York 1948; *idem, Naród w walce o wolność i niepodległość 1956–1957 a leninowska taktyka jeden krok w tył dwa kroki naprzód*, Waszyngton 1957; N. Ganczowski, *Georgi Dymitrow. Z notatnika sekretarza osobistego*, przekład autoryzowany z bułgarskiego M. Więckowska, A. Koseski, Warszawa 1980.

⁹ *Poselstwo Ludowej Republiki Bułgarii w Polsce*, Warszawa 1947; R. Werfel, *Co się stało w Czechosłowacji*, Warszawa 1948; S. Courtois i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999.

związła treść przekazu. W celu ustalenia okoliczności powstania źródła, jak również jego autorstwa, a także określenia osób, które pojawiają się w treści dokumentu, zastosowano przypisy informacyjne. W związku z powyższym praca opatrzona została przypisami biograficznymi oraz przybliżającymi działalność i strukturę partii agrarnych i innych organizacji społeczno-politycznych. Wszystkie te informacje stanowią ważny element służący do przeprowadzenia zewnętrznej krytyki zawartych w publikacji źródeł. To pomoże w korzystaniu z dokumentów i materiałów. Poruszanie się wśród setek nazwisk i różnych miejscowości ułatwiają sporządzone indeksy miejscowości i osobowy.

Po przeprowadzonej analizie dokumentów i materiałów można wyodrębnić kilka zagadnień, które układają się w pewien ciąg tematyczny w długim okresie bądź też skumulowane są wokół wyraźnie określonej problematyki. Na podstawie zgromadzonego tworzywa badawczego wskazać można kilka obszarów zainteresowania ich zawartością: liderzy i czołowi działacze partii ludowych, opozycyjne działania wobec instalującego się systemu komunistycznego, działalność partii agrarnych, sytuacja społeczno-polityczna w poszczególnych krajach, metody walki partii komunistycznych z opozycją. Klucz do rozpoznania zgromadzonego materiału źródłowego i jego właściwego wykorzystania stanowią działania oraz postawy wybitnych działaczy ruchu ludowego. Istotne są informacje dotyczące ich ról społecznych, pełnionych funkcji i zajmowanych stanowisk w instytucjach politycznych, a także łączących ich więzi prywatnych i politycznych. Liderzy, którzy odcisnęli szczególne piętno na kształtowaniu się i działaniach opozycji antykomunistycznej w Europie Środkowo-Wschodniej, to przede wszystkim: Jozef Černý – przewodniczący Czechosłowackiej Partii Agrarnej, Georgi Dimitrow (ps. Gemeto) – przewodniczący Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego oraz sekretarz generalny Międzynarodowej Unii Chłopskiej, Vlado Maček – wiceprzewodniczący Chorwackiej Partii Chłopskiej i wiceprezes Międzynarodowej Unii Chłopskiej, Iuliu Maniu – lider Partii Narodowo-Chłopskiej, Stanisław Mikołajczyk – prezes Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz prezes Międzynarodowej Unii Chłopskiej, Ferenc Nagy – przewodniczący Niezależnej Partii Drobnych Rolników i prezes Międzynarodowej Unii Chłopskiej, Nikoła Petkow – przewodniczący Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego, Vilem Svoboda – prezes Czechosłowackiej Republikańskiej Partii Agrarnej.

W odniesieniu do liderów poszczególnych ugrupowań ważne będą informacje o pełnionych rolach w czasie sowietyzacji narodów Europy Środkowo-Wschodniej, a także po przeniesieniu działalności politycznej na emigrację. Dla dopełnienia tego oglądu istotne będą dane dotyczące ich aktywności w tym obszarze w międzywojniu i podczas II wojny światowej. Wymienieni wyżej wybitni działacze i przywódcy partii ludowych w trudnym czasie międzywojnia zdobywali doświadczenia na niwie aktywności politycznej lub pełnili już szereg funkcji państwowych. W tym okresie Maniu dwukrotnie był premierem, Černý w drugiej połowie lat trzydziestych – ministrem spraw wewnętrznych oraz posłem do Zgromadzenia

Narodowego. Doświadczenia w pracy parlamentarnej zdobyli też Maček jako członek Zgromadzenia Narodowego Jugosławii, Mikołajczyk, który w latach 1930–1935 był posłem do Sejmu RP III kadencji, oraz Nagy, który w 1935 r. został posłem do parlamentu węgierskiego. Wybuch II wojny światowej spowodował, że wielu spośród tych działaczy znalazło się na emigracji. W nowych warunkach prowadzili swoją działalność polityczną i niepodległościową. Bułgarski działacz ludowy „Gemeto” został przewodniczącym emigracyjnego Bułgarskiego Komitetu Narodowego w Kairze, a Maček w latach 1939–1941 w Jugosławii był wicepremierem. Aktywną działalność prowadził w instytucjach RP na uchodźstwie Mikołajczyk. Podczas II wojny światowej był urzędującym wiceprzewodniczącym Rady Narodowej RP w Paryżu i Londynie, wicepremierem i premierem oraz ministrem spraw wewnętrznych rządu RP na emigracji, a także przewodniczącym Komitetu dla Spraw Kraju¹⁰.

W drugiej połowie 1944 r. Armia Czerwona wkroczyła na terytorium państw Europy Środkowo-Wschodniej. Tym samym rozpoczął się proces podporządkowywania tego regionu Moskwie. W zmieniającej się rzeczywistości wysiłek zahamowania procesu sowietyzacji podjęły m.in. partie ludowe. Liderzy tych ugrupowań przystąpili do odbudowy struktur organizacyjnych i dysponując poparciem społeczeństwa, angażowali się w działalność polityczną. Należy zaznaczyć, że z racji swego zaangażowania i pełnionych funkcji przywódcy wywierali wpływ na wytwarzane dokumenty.

W latach 1944–1945 Dimitrow był przewodniczącym Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego; poddany terrorowi w maju 1944 r. udał się na emigrację. Petkow w 1944 r. został powołany przez Front Ojczyźniany na wicepremiera w rządzie Kimona Georgiewa Stojanowa. W 1945 r. otrzymał dymisję. W latach 1945–1947 jako lider Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego prowadził walkę z instalującą się dyktaturą komunistyczną. Maniu w sierpniu 1944 r. w Rumunii wszedł w skład rządu koalicyjnego Bloku Narodowo-Demokratycznego. Gdy w marcu 1945 r. pod naciskiem Kremla powołano nowy rząd z przewagą komunistów i lewicy, Maniu i jego partia przeszli do opozycji. Od wiosny 1945 r. Nagy pełnił funkcję ministra odbudowy w koalicyjnym Rządzie Tymczasowym. W latach 1945–1946 był przewodniczącym parlamentu węgierskiego. Jako jeden z tej grupy liderów opozycji antykomunistycznej w latach 1946–1947 piastował stanowisko premiera rządu. Po zakończeniu II wojny światowej do kraju powrócił Mikołajczyk, który w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej Edwarda Osóbki-Morawskiego w latach 1945–1947 był wicepremierem oraz ministrem rolnictwa i reform rolnych¹¹.

Komuniści nie dopuścili do wolnych wyborów. Wobec opozycyjnych partii ludowych zastosowano terror, a wybory parlamentarne sfałszowano. W 1947 r. przywódcę bułgarskich chłopów Petkova aresztowano, skazano w procesie

¹⁰ *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 181, 254, 764–765, 786–787, 837–839, 883, 966–967.

¹¹ *Ibidem*.

politycznym i powieszono. W tym samym roku w Rumunii aresztowano lidera Narodowej Partii Chłopskiej Maniu, którego sąd skazał na dożywocie. Zmarł w więzieniu. W więzieniu w latach 1945–1946 przebywał również Černý. Bezpardonowa walka i terror wymierzone w opozycję powodowały, że wielu przywódców musiało uchodzić zagranicę. Już w 1945 r. na emigracji w Stanach Zjednoczonych znaleźli się Dimitrow i Maček. W obawie przed aresztowaniem swoją działalność do USA przenieśli Nagy i Mikołajczyk, a w 1948 r. do tego grona dołączyli również politycy czechosłowaccy Černý i Svoboda. Na uchodźstwie zorganizowali Międzynarodową Unię Chłopską (MUCH), która skupiała się na działaniach ich ugrupowań. Na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku do MUCH należało 12 emigracyjnych partii agrarnych z państw Europy Środkowo-Wschodniej¹².

Dużo miejsca prezentowany materiał poświęca opozycyjnej działalności ugrupowań agrarnych wobec instalującego się systemu komunistycznego. Można prześledzić ich stanowisko wobec realizowanej reformy rolnej oraz kolektywizacji rolnictwa. Reforma w nowym wydaniu nie nawiązywała do przygotowywanych w czasie II wojny światowej przez te ugrupowania projektów zmian w strukturze rolnej. Jak wynika z dokumentów, reforma przeprowadzana była pośpiesznie, chłopci otrzymywali małe działki ziemi, a parcelantom nie udzielano pomocy w celu wybudowania domów mieszkalnych i zabudowań gospodarczych. Komuniści traktowali reformę rolną jako element przygotowań do przeprowadzenia w przyszłości kolektywizacji rolnictwa¹³. W jednym z dokumentów programowych czytamy na ten temat: „Ruchy chłopskie głoszą, że ziemia powinna należeć do tych, którzy ją uprawiają, że zdrowy ustrój produkcji rolnej może być oparty na prywatnie posiadanych i samowystarczalnych gospodarstwach. Ponieważ dobrobyt, należyta egzystencja i spokojne życie chłopów uzależnione są w równej mierze od prywatnego posiadania ziemi, jak i owoców i ich pracy [...]”¹⁴. Podczas pobytu na emigracji liderzy ugrupowań agrarnych kontynuowali działalność sprzeciwu wobec systemu komunistycznego. W opublikowanych dokumentach znalazły się informacje dotyczące ich aktywności społeczno-politycznej, którą prowadzili w ramach ugrupowań partyjnych oraz MUCH. Jak wynika ze znacznej części tej spuścizny źródłowej, było to środowisko dobrze zorientowane w rozwoju sytuacji w krajach

¹² *Ibidem*; S. Stępka, *Współpraca regionalna w Europie Środkowo-Wschodniej w koncepcjach Międzynarodowej Unii Chłopskiej*, „Społeczeństwo i Polityka” (2019), nr 3, s. 115–116.

¹³ *Przemówienie Pana Stanisława Mikołajczyka, byłego premiera Polski, przewodniczący Polskiego Narodowego Komitetu demokratycznego, prezes Polskiego Stronnictwa Ludowego, prezesa Międzynarodowej Unii Chłopskiej, wygłoszone w 15-tą rocznicę śmierci Nikoła Petkowa w dniu 22 września 1962 roku w Sali Carnegie Endowment Hall w New Yorku, N.Y.*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 111; *Program Niezależnej Węgierskiej Partii Małorolnych, Wyrobników i Mieszczan z czasów II wojny światowej*, 23.10.1945 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 198–199; *Stanisław Mikołajczyk – prezes Międzynarodowej Unii Chłopskiej wobec kolektywizacji wsi polskiej i jej rezultatów*, 1.10.1957 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 282.

¹⁴ *Program Międzynarodowej Unii Chłopskiej przyjęty na Kongresie odbyty w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, 24–27.05.1948 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 251.

Europy Środkowo-Wschodniej, a w szczególności dotyczącej problematyki wsi i rolnictwa. Podkreślano w wystąpieniach, że skolektywizowanego rolnictwa, który został narzucony, chłopci nie chcieli uznać. W materiałach MUCH badacz może przeczytać, że „[...] system komunistyczny nie tylko przynosi ze sobą nędzę i ucisk wszędzie tam, gdzie komunizm zagarnął władzę, ale zwiększa również solidarność uciemiężonych przez komunistów chłopów we wszystkich tych krajach”¹⁵.

Niemniej ważne zagadnienie obecne na kartach recenzowanych dokumentów dotyczy chęci ostrzegania wolnych narodów przed zagrożeniem ze strony ekspansywnego komunizmu. Widziano w nim system, który dla realizacji założonych celów w sposób świadomy posługiwał się niedopuszczalnymi w cywilizacyjnym świecie metodami. Ostrzegano przed kłamstwem, nienawiścią i upodleniem człowieka. Można prześledzić, do jakich narodów i krajów oraz do których przywódców państw zachodnich kierowano apele i ostrzeżenia. Istotne są też metody, którymi próbowano skłonić demokracje zachodnie do zdecydowanych działań wobec narastającego zagrożenia. MUCH w memoriale z 1 stycznia 1961 r. wzywała wolny świat do zapoczątkowania walki ideologicznej przeciwko komunizmowi: „Ofensywa taka winna mieć poparcie rządów, kościoła i wszelkiego rodzaju organizacji – politycznych, społecznych, gospodarczych, młodzieżowych, kobiecych i wychowawczych. Akcja taka podważyłaby nie tylko fałszywe z gruntu zasady komunizmu i szerzoną fałszywą legendę o szybkim jego zwycięstwie w świecie, lecz również pomogłaby do podtrzymania ducha oporu w narodach znajdujących się dziś pod panowaniem komunistycznym, pomagając im w ten sposób do przetrwania i wzmocnienia ich sił tak niezbędnych do ich ostatecznego wyzwolenia”¹⁶.

W recenzowanym zbiorze można wyodrębnić wątek dotyczący sytuacji społeczno-politycznej w poszczególnych krajach. Dokumenty zawierają duży zasób informacji o skali i tempie sowietyzacji wsi i zachodzących przemianach, postawach społecznych oraz formach oporu. Należy zaznaczyć, że problematykę tę można dostrzec w raportach ambasad. Są to informacje pozyskiwane w wyniku tzw. białego wywiadu, rozmów z przedstawicielami władz miejscowych, z własnych obserwacji polskich dyplomatów, a także z lektury miejscowej prasy i radia. Cenny materiał badawczy stanowią też tłumaczenia wystąpień władz danego kraju, polityków i ważnych artykułów prasowych. A oto, co na temat kryzysu rządowego czytamy w raporcie Ambasady RP w Budapeszcie z lipca 1946 r.: „W początkach czerwca następuje drugi kryzys w łonie koalicji rządowej. Tym razem partie robotnicze wraz z partią chłopską, tworzą tzw. Blok Lewicowy, skierowany wyraźnie przeciw Partii Drobnych Gospodarzy. Kryzys zostaje zażegnany ze względów polityki zagranicznej. Rząd projektuje, bowiem wysłanie delegacji do Anglii i Stanów

¹⁵ Przemówienie Stanisława Mikołajczyka, b. premiera Polski, prezesa Polskiego Stronnictwa Ludowego i przewodniczącego Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego w programie polskim BBC dotyczące kolektywizacji wsi i jej następstw, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 280.

¹⁶ Memoriał Międzynarodowej Unii Chłopskiej w sprawie obecnej sytuacji światowej zagrożonej ekspansją sowieckiego komunizmu 1.01.1961 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 304.

Zjednoczonych w celu przedstawienia postulatów węgierskich w dziedzinie gospodarczej i międzynarodowej”¹⁷.

Jak zaznaczyłem wcześniej, praca została wydana starannie. Niemniej jednak czuję się w obowiązku zwrócić uwagę na drobne potknięcia i pomyłki, które znalazły się w omawianej pozycji. W warstwie przypisowej nie zamieszczono biografii: gen. Zygmunta Berlinga (s. 266), gen. Bolesława Kieniewicza (s. 269), Edwarda Ochaba (s. 284), marsz. Gieorgija Żukowa (s. 312). Na s. 141 jest „swą komuniści”, a powinno być „ją komuniści”; na s. 187 w przypisie 28: „sprorokowany”, a powinno być „sprowokowany”; na s. 216: „w Bukareszcie”, a powinno być „W „Budapeszcie”; na s. 269: „Korpus bezpieczeństwa Wewnętrznego”, a powinno być „Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego”; podobnie na s. 279: „Zdanowem”, a powinno być „Żdanowem”; na s. 306 w przypisie 28: „(Czechosłowacja)”, a powinno być „(Jugosławia)”; na s. 326 w przypisie 42 jest „Aleksander Kiereński”, a powinno być „Aleksander Kiereński”.

Przytoczone powyżej uwagi o charakterze edytorskim nie pomniejszają znaczenia dla dalszych badań naukowych zgromadzonego materiału źródłowego. Należy podkreślić, że omawiane wydawnictwo przynosi ogrom informacji, które wymagają od przyszłego badacza stawiania nowych pytań, hierarchizacji problemów oraz interpretacji. Praca wniosła wiele nowych faktów do dotychczasowej wiedzy o powojennych dziejach ugrupowań ludowych w Europie Środkowo-Wschodniej i ich walce z komunizmem. Na podstawie publikowanych dokumentów możemy zrekonstruować wielowymiarowe zaangażowanie w walkę z sowietyzacją, a także prześledzić proces niszczenia silnego ruchu ideowo-politycznego.

Peasant Party Members in Central and Eastern Europe towards Sovietisation

Abstract

This review article is devoted to the edition of sources entitled *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)* (The Eastern European Peasant Movement in the Struggle against the Communists to Preserve Democracy after World War II. Documents and Materials [In the Light of Polish Diplomatic and Press Sources]). Discussing the most relevant elements of this collection, the author intended to make their content more familiar to the audience to facilitate the use of the presented sources. An analysis of documents and materials makes it possible to distinguish several issues that form a particular thematic sequence over a long period or are accumulated around a clearly defined problem, such as leaders and leading activists of people's parties, opposition activities against the installing communist system, agrarian party activity, the socio-political situation in individual countries, and methods of struggle of communist parties against the opposition.

¹⁷ *Geografia polityczna Węgier w świetle raportu dr. Piotra Szymańskiego Chargé d'affaires Ambasady RP w Budapeszcie, 25.07.1946 r.*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy...*, s. 211.

The documents contain a large body of information on the scale and pace of Sovietisation of the countryside and forms of peasant resistance. Based on the published sources, we can reconstruct the involvement of peasants and villagers in the struggle against Sovietisation and trace the process of the destruction of a strong ideological and political movement.

Крестьянские партии Центрально-Восточной Европы против советизации

Аннотация

Данная обзорная статья посвящена изданию источников под заглавием «Восточноевропейское крестьянское движение в борьбе с коммунистами за сохранение демократии после Второй мировой войны. Документы и материалы (в свете польских дипломатических источников и пресс-материалов)». Разбор наиболее значимых элементов этого сборника предполагал сделать их содержание более доступным для читателей, облегчить использование представленных источников для исследователей. В результате проведенного анализа документов и материалов можно выделить несколько вопросов, которые образуют определенную тематическую последовательность на протяжении длительного периода времени или накопились вокруг четко обозначенной проблематики. Из обзора собранного исследовательского материала можно выделить несколько областей, а именно: лидеры и ведущие деятели крестьянских партий, оппозиционные действия против устанавливаемой коммунистической системы, деятельность аграрных партий, социально-политическая ситуация в отдельных странах, методы борьбы коммунистических партий с оппозицией. В документах содержится большой объем информации о масштабах и темпах советизации деревни, формах крестьянского сопротивления. На основе изданных источников можно реконструировать вовлеченность крестьян и сельских жителей в борьбу против советизации и проследить процесс разрушения мощного идеологически-политического движения.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Ganczowski N., *Georgi Dymitrow. Z notatnika sekretarza osobistego*, przekład autoryzowany z bułgarskiego M. Więckowska, A. Koseski, Warszawa 1980.
- Geografia polityczna Węgier w świetle raportu dr. Piotra Szymańskiego Chargé d'affaires Ambasady RP w Budapeszcie, 25.07.1946 r.*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 204–212.
- Memoriał Międzynarodowej Unii Chłopskiej w sprawie obecnej sytuacji światowej zagrożonej ekspansją sowieckiego komunizmu 1.01.1961 r.*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 295–306.
- Mikołajczyk S., *The Rape of Poland. Pattern of Soviet Aggression*, New York 1948.
- Polskie Stronnictwo Ludowe. Zbiór materiałów politycznych*, nr 4, Waszyngton 1962.

Poselstwo Ludowej Republiki Bułgarii w Polsce, Warszawa 1947.

Program Międzynarodowej Unii Chłopskiej przyjęty na Kongresie odbytym w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, 24–27.05.1948 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 248–255.

Program Niezależnej Węgierskiej Partii Małorolnych, Wyrobników i Mieszczan z czasów II wojny światowej, 23.10.1943 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 195–203.

Przemówienie Pana Stanisława Mikołajczyka, byłego premiera Polski, przewodniczącego Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego, prezesa Polskiego Stronnictwa Ludowego, prezesa Międzynarodowej Unii Chłopskiej, wygłoszone w 15-tą rocznicę śmierci Nikola Petkowa w dniu 22 września 1962 roku w Sali Carnegie Endowment Hall w New Yorku, N.Y., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 107–111.

Przemówienie Stanisława Mikołajczyka, b. premiera Polski, prezesa Polskiego Stronnictwa Ludowego i przewodniczącego Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego w programie polskim BBC w dniu 12 kwietnia 1955 roku dotyczące kolektywizacji wsi i jej następstw, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 277–281.

Stanisław Mikołajczyk – prezes Międzynarodowej Unii Chłopskiej wobec kolektywizacji wsi polskiej i jej rezultatów, 1.10.1957 r., w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 281–291.

Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych), przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020.

Zbiór materiałów politycznych, nr 3, Waszyngton 1960.

Opracowania

Courtois S. i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999.

Gmitruk J., *Przedmowa*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 15–23.

Mikołajczyk S., *Naród w walce o wolność i niepodległość 1956–1957 a leninowska taktyka jeden krok w tył dwa kroki naprzód*, Waszyngton 1957.

Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.

- Stęпка S., *Współpraca regionalna w Europie Środkowo-Wschodniej w koncepcjach Międzynarodowej Unii Chłopskiej*, „Społeczeństwo i Polityka” (2019), nr 3, s. 115–227.
- Turkowski R., *Agrariusze chorwaccy w walce o niepodległość oraz demokratyczno-ludowy i federalny kształt Królestwa Serbii, Chorwacji i Słowenii (1904–1922)*, „Zeszyty Wiejskie” (2016), nr 22, s. 543–561.
- Turkowski R., *Agraryści czechosłowaccy i ludowcy polscy wobec następstw Konferencji Monachijskiej z września 1938 r. dla Europy Środkowo-Wschodniej*, w: *Druga wojna światowa. Wybrane zagadnienia konfliktu międzynarodowego*, red. W. Kozyra, I. Lasek-Surowiec, A.M. Zaręba, Chełm 2015, s. 83–102.
- Turkowski R., *Agraryści czechosłowaccy w latach 1899–1935*, cz. 1: *Od narodzin w czasach Cesarstwa Austro-Węgierskiego do rozkwitu w okresie I Republiki*, Warszawa 2012.
- Turkowski R., *Agraryści czechosłowaccy w latach 1935–1938–1989*, cz. 2: *Od schyłku działalności w I Republice do emigracyjnej egzystencji na Zachodzie*, Warszawa 2013.
- Turkowski R., *Agraryści czechosłowaccy w okresie prezesury Antonina Švehli (1909–1933)*, w: *Przeszłość i terażniejszość. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Koseskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Pułtusk 2009, s. 233–257.
- Turkowski R., *Agraryści czechosłowaccy wobec działalności ludowców w Polsce w latach 1926–1939*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2012), nr 28, s. 57–76.
- Turkowski R., *Agraryści czeszy (1899–1938)*, w: *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 1: *Narodziny i rozwój*, red. J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, R. Turkowski, Pułtusk–Warszawa 2006, s. 153–172.
- Turkowski R., *Czechosłowacka reforma rolna w latach 1919–1938*, w: „*Tantum historiae*”. *Księga ofiarowana Mieczysławowi Tantemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Żurek, Bielsko-Biała 2008, s. 152–165.
- Turkowski R., *Czechosłowackie partie chłopskie w „złoty latach” I Republiki (1922–1926)*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2007), nr 23, s. 11–34.
- Turkowski R., *Czeskie i słowackie partie emigracyjne po 1945 roku*, w: *Chłopskie partie polityczne z Europy Środkowo-Wschodniej na emigracji 1945–1989*, red. A. Indraszczyk, Warszawa 2009, s. 43–65.
- Turkowski R., *Dorobek współczesnej historiografii chorwackiej i słoweńskiej na temat politycznego ruchu ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2006), nr 34, s. 267–281.
- Turkowski R., *Działalność Chorwackiej Partii Chłopskiej pod przywództwem dr. Vladko Mačka z polskiej perspektywy (1928–1939)*, w: *Historia i tradycja ruchu ludowego*, t. 1: *Ideologia, polityka i jej kreatorzy*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa–Kielce 2016, s. 199–245.
- Turkowski R., *Działalność organizacyjno-polityczna Republikańskiej Partii Ludu Wiejskiego i Małorolnego u schyłku istnienia I Republiki Czechosłowackiej (1933–1938)*, w: *Dla dobra rządu chłopskich dusz... Wiciarz – ludowiec – nauczyciel – uczony. Księga poświęcona pamięci Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, Warszawa–Kielce–Pułtusk 2010, s. 421–452.
- Turkowski R., *Hlinkowej Słowackiej Partii Ludowej spełniona wizja autonomii Słowacji w pomonachijskiej Czecho-Słowacji*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (2011), nr 27, s. 81–106.
- Turkowski R., *Kolektywizacja wsi wschodnioeuropejskiej widziana z polskiej perspektywy 1948–1960. Studium z zakresu historii społeczno-politycznej*, Warszawa 2020.
- Turkowski R., *Ludowcy wschodnioeuropejscy na tle przemian społeczno-politycznych w ich krajach w latach 1945–1948*, w: *Wschodnioeuropejski ruch ludowy w walce z komunistami o zachowanie demokracji po II wojnie światowej. Dokumenty i materiały (W świetle polskich źródeł dyplomatycznych i prasowych)*, przedmowa J. Gmitruk, wstęp, wybór źródeł oraz ich przygotowanie do druku R. Turkowski, Warszawa 2020, s. 25–49.

- Turkowski R., *Narodziny i rozwój czeskiego i słowackiego ruchu ludowego (zarys problematyki)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2004), nr 33, s. 31–76.
- Turkowski R., *O budzeniu do aktywności narodowej i politycznej chłopów słowackich (przełom XIX i XX wieku)*, w: *Historia i polityka. Studia i rozprawy dedykowane Profesorowi Adamowi Koseskiemu*, Pułtusk 2004, s. 289–299.
- Turkowski R., *Obraz wsi czeskiej w świetle „Świata Słowiańskiego” – periodyku słowianofilów polskich sprzed I wojny światowej*, w: *Panslawizm wczoraj, dziś i jutro*, red. Z. Chyra-Rolicz, T. Rokosz, Siedlce 2016, s. 231–248.
- Turkowski R., *Południowosłowiański ruch ludowy u zarania istnienia Królestwa Serbii, Chorwacji i Słowenii*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2018), nr 37, s. 187–204.
- Turkowski R., *Republikańska Partia Ludu Wiejskiego i Małorolnego wobec upadku I Republiki Czechosłowackiej w 1938 roku*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (2013), nr 36, s. 159–179.
- Turkowski R., *Słowacka Partia Ludowa ks. Andreja Hlinki u zarania niepodległości Czechosłowacji (1918–1922)*, w: *Wieś i ruch ludowy w Polsce i Europie*, t. 1: *W kręgu historii i tradycji*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa 2012, s. 235–243.
- Turkowski R., *Walka dr. Radičica, przywódcy Chorwackiej Partii Chłopskiej o bezpieczeństwo i demokratyczno-ludowy kształt Królestwa Serbii-Chorwacji i Słowenii (1921–1928)*, „Myśl Ludowa” (2015), nr 7, s. 169–195.
- Werfel R., *Co się stało w Czechosłowacji*, Warszawa 1948.

Stanisław Stępka, dr hab. nauk humanistycznych, prof. Akademii Finansów i Biznesu Vistula; Instytut Badań w dyscyplinie nauki o polityce i administracji AFiB Vistula. Główne kierunki działalności naukowej koncentrują się na historii społeczno-politycznej XX w., dziejach ruchu ludowego i emigracji politycznej, postawach społecznych wobec systemu komunistycznego oraz biografistyce politycznej (s.stepka@vistula.edu.pl).

Stanisław Stępka, PhD with habilitation in Humanities, professor of the Vistula University of Finance and Business, Research Institute in the discipline of Political Science and Administration. The main fields of his research activities focus on the socio-political history of the 20th century, history of the peasant movement and political emigration, social attitudes towards the communist system and political biography (s.stepka@vistula.edu.pl).